

GÜÇ DENGESİ BAĞLAMINDA RUSYA'NIN AZERBAIJAN- ERMENİSTAN ÇATIŞMASINDAKİ ROLÜ

Yadigâr NAGİYEV*

Özet

Bu araştırmanın temel amacı, Rusya'nın Azerbaycan – Ermenistan çatışmasındaki rolünü, güç dengesi kavramı, Rusya'nın Güney Kafkasya politikası, Rusya'nın Azerbaycan ve Ermenistan ilişkileri, tarihsel bulgular ve olaylar bağlamında açıklamaktır. Temelleri 1828-1829 yıllarında İran ve Osmanlı ile imzalanan Türkmənçay ve Edirne antlaşması sonrası kendisine bölgesel destek kazanmak isteyen Rusya'nın Osmanlı ve İran bölgesinden Ermenileri Karabağ bölgesine iskan ile başlayan Azerbaycan – Ermenistan çatışması, 1988 yılı Gorbaçov'un uyguladığı liberal politikalar, Karabağ Ermenilerinin bölgede yaşayan Azerbaycanlıları katletmesi, göçe tabi tutması ve fildi Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ni ilanı ile başlamıştır. Çatışmanın başladığı ilk günlerden Rusya, Güney Kafkasya politikası doğrultusunda Azerbaycan ve Ermenistan üzerinde çözülmesi zor güç dengesi sistemi oluşturmuştur. Bu sistem doğrultusunda, Güney Kafkasya bölgesinde kapasite dağılımında etkin kontrole sahip Rusya, I ve II Karabağ Savaşı sürecinde olduğu gibi taraflardan birinin güçlenmesi veya itaatsizliği durumunda bu tarafı diğeri ile dengelemekte ve bölgedeki kapasite dağılımını bozmak isteyen bölgesel ve küresel aktörleri 2008 Rusya – Gürcistan savaşı örneğinde olduğu gibi engellemektedir.

Anahtar Kelimeler: Güç Dengesi Kavramı, Rusya, Azerbaycan, Ermenistan, Güney Kafkasya

THE ROLE OF RUSSIA IN THE AZERBAIJAN-ARMENIA CONFLICT IN THE CONTEXT OF THE BALANCE OF POWER

Abstract

The main purpose of this research is to explain the role of Russia in the Azerbaijan-Armenia conflict in the context of the concept of balance of power, Russia's South Caucasus policy, Russia's relations with Azerbaijan and Armenia, historical findings and events. Azerbaijan-Armenia conflict, which started with the resettlement of Armenians from the

---

* Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Öğrencisi, nagiyevyadigar@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-0778-8510

Ottoman and Iranian regions to the Karabakh region by Russia, who wanted to gain regional support after the Turkmenchay and Edirne agreements signed with Iran and the Ottoman Empire in 1828-1829, the liberal policies implemented by Gorbachev in 1988, the Karabakh Armenians in the region. It started with the massacre and migration of the living Azerbaijanis and the declaration of the Nagorno-Karabakh Republic. From the first days of the conflict, Russia, in line with its South Caucasus policy, created a system of power balance that is difficult to resolve over Azerbaijan and Armenia. In line with this system, Russia, which has effective control over the distribution of capacity in the South Caucasus region, balances this side with the other in case of strengthening or disobedience of one of the parties, as in the I and II Karabakh War, and regional and global actors who want to disrupt the capacity distribution in the region, as in the 2008 Russia-Georgia war as it prevents.

Keywords: Balance of Power Concept, Russia, Azerbaijan, Armenia, South Caucasus

Giriş

30 yılı aşkın süredir devam eden Azerbaycan – Ermenistan çatışması her iki devletin ekonomisine verdiği zarardan ziyade Güney Kafkasya bölgesinin gelişimi ve güvenliği için de birer tehlike oluşturmaktadır. Taraflar arasında süre gelen sorunun ilk ortaya çıkışı 19 yüzyılda Rusya'nın İran ve Osmanlı ile bu güçlerin kendisine bir daha saldırmaması için imzaladığı Türkmençay ve Edirne antlaşmaları sonrası Ermenileri bu devletlerden Karabağ'a iskân ettirmesi ile başlamış, uygulanan iskân politikaları sonrası halklar arasında karşı durmaların ve Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı katliamların düzenlendiği gözlemlenmiştir. Rusya Çarlığı sonrası her ne kadar bu halklar kendi devletlerini kurmuş ve Zakafkasya Seymi dâhilinde bir dönem iş birliği yapmış olmalarına ve hatta 1918 Azerbaycan hükümetinin başkentsiz kalan Ermeni yönetimine İrevan (Revan) şehrini vermesine karşın bir türlü ilişkiler gelişmemiştir. İster SSCB döneminde isterse de SSCB sonrası Rusya her iki halk (devlet) arasında hakem rolü oynasa da daha çok iki devlet üzerinde etki kura bilmek için birer güç dengesi sistemi oluşturmuştur. Özellikle, SSCB dağılması sonrasında Güney Kafkasya'da oluşan anarşik uluslararası süreçte yeniden her iki halkın (devletin) bağımsızlık kazanması çatışmayı yeniden başlatmıştır. Bu süreçten itibaren Karabağ Sorunun çözümünde etkin rol kazanmak ve bölge dışı aktörlerin tarafları kendi saflarına çekmesini istemeyen Rusya, taraflarla çeşitli diplomatik ilişkileri kurmuştur. Her ne kadar Rusya – Azerbaycan ilişkileri,

Rusya – Ermenistan ilişkileri gibi çok yakın olmamışsa da Rusya hiçbir zaman Ermenistan'a nazaran daha çok ekonomik ve demografik potansiyeli olan Azerbaycan'ı küstürmemiştir.

Belirtilenler doğrultusunda bu çalışma, Azerbaycan – Ermenistan çatışmasındaki Rusya'nın rolünü güç dengesi teorisi bağlamında açıklamayı hedeflemektedir. Çalışmanı 3 ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Güç Dengesi Teorisi genel olarak incelenecektir. İkinci bölümde, Azerbaycan – Ermenistan Çatışması tarihsel bulgular ve olaylar doğrultusunda araştırılacaktır. Son bölümde, Güç Dengesi bağlamında Azerbaycan – Ermenistan çatışmasındaki Rusya'nın rolü incelenecektir. Araştırma, çalışmadaki bulguların özetleneceği Sonuç bölümüyle tamamlanacaktır.

1. Güç Dengesi Teorisine Genel Bakış

20. Yüzyıl dünyasında uluslararası barışı ve bütünleşmeyi korumak için çeşitli teoriler ve görüşler savunulmuştur. Ne yazık ki, ekonomik kapasitenin yanı sıra uluslararası sistemin de sahip olduğu anarşik yapı, devletler arasında barışa ve bütünleşmeye katkı sağlamak yerine, uluslararası sistemin ana aktörü olan milli devletler arasında çeşitli; askeri, siyasi ve ekonomik kapasite farklılıklarının oluşumuna neden olmuştur. Bu doğrultuda, kendi askeri savunmalarını güçlendirmek isteyen milli devletlerin veya ittifakların (kutup) bölgesel ve küresel silahlanma yarışına dahil olduğu gözlemlenmiştir. Belirtilen silahlanma yarışını, barışı ve bütünleşmeyi hedefleyen Güç Dengesi politikasının genel olarak, teorik ve tarihsel bulgularla öğrenilmesi araştırma açısından elzemdir.

“Güç” kavramı, TDK sözlüğüne göre, “*Siyasi, ekonomik, askerî vb. bakımlardan etki ve önemi büyük olan devlet, devletler topluluğu.*” diye açıklanırken, (Türk Dil Kurumu Sözlükleri). Üste, “Güç” kavramını, “*Güç birine istemediği halde bir şeyi yaptırabilme kapasitesi olarak tanımlanırken çağrıştırdığı kapasite fiziki bir niteliktedir.*” tarzında açıklamaktadır (2018: 70). Belirtilen her iki açıklama bizlere, gücün bir devlet (aktör) için ne kadar gerekli ve hayati olduğunu göstermektedir. Güç kavramı hakkında düşünürler çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Gücü politikanın temel amacı veya amacı gerçekleştirmek için araç olarak gören Morgenthau gibi Kenneth Waltz da gücü, devletin güvenliği için önemli araç gördüğü çalışmaları bu hususta belirtilmelidir (Arı, 2018: 122).

Güç kavramının türevi olan Güç Dengesi, devletler tarafından dış politika savunma gerekçesi olarak çok sık kullanılmaktadır. Temel felsefesi, bölgesel veya küresel devletlerin güç kapasitesini dengelemek olan bu yaklaşım bazen oyunu kuran hakem devletin bazende bölge sisteminin genel lehine sonuçlanmaktadır (Demirel, 2019: 577). Buna örnek verecek olursak,

1815 yılı Avusturya İmparatorluğu başbakanı prens Meternich'in liderliğinde, Avusturya, İngiltere, Prusya ve Rusya devletlerinin katılımı ile toplanan Viyana Kongresi ve sonucunda tesis edilen "Avrupa Ahengi" güç dengesi sistemi, hem Fransa'nın yayılmacı politikalarını engellemeyi hem de Kıta Avrupası devletleri arasındaki işbirliği ve bütünleşmeyi güçlendirmeyi planlamaktaydı (<https://www.tarihiolaylar.com>). Bu bağlamda, İngiltere tesis edilen sistem dahilinde dengeleyici devlet rolünü de kazanmıştır (Sönmezoğlu, 2015: 15). Fakat, bütün gösterişine ve etkisine rağmen, Erkan'a göre, Napolyon tehlikesine karşın birleşen bir-birine zıt aktörlerin birlikteliği Kıta Avrupa'sına geçici barışı kazandırsa da gelecekte çeşitli savaflara ve diplomatik gerginliklere de neden olacaktı (Erkan, 2010: 97-98). Avrupa Ahengi örneğinde de belirtildiği gibi, güç dengesinin kimlerin ve kimin önderliğinde tesis edilmesi önemlidir. Nitekim, 2. Dünya Savaşı sonrası oluşan 2 kutuplu sistem genelinde, ABD ve SSCB arasında çeşitli alanlarda devam eden rekabet de birer güç dengesi politikasının oluşturulmasına karşın, SSCB'nin dağılmasıyla ABD'nin Rusya Federasyonu karşısında önemli ekonomik güç kazandığı gözlemlenmektedir (Balta, 2016).

Güç dengesi kavramının temel felsefik özetini milattan önce antik Yunan'da yaşayan ve askeri, diplomatik kimliğe sahip realist tarihçi olan Thucydides, kendi döneminde yaşanan Afina – Sparta savaşının temel nedenini, Afina şehir devletinin Sparta'ya nazaran daha çok güçlenmesi ve devletlerarasında oluşan güç erozyonu ile açıklamıştır (Oğuzlu, 2019: 3). Güç dengesi politikasının kavramı hakkında Nicholas. J. Spykman, devletlerin bu doğrultuda sübjektif yaklaşımları olduğu ve kendi çıkarlarına olan kararlarının diğer devletler içinde uygun olduğu varsayımı, reel olarak diğer devletler tarafından tehlike olarak algılandığını belirtmektedir (Arı, 2013: 276). Scweller, kavramı 7 farklı şekilde açıklamaktadır.

1. Devletlerarasında eşit ölçülü güç dağılımı
2. Gücün eşit dağılımı gerektiği ilkesi
3. Belirli bir zaman içerisinde güç dağılımı
4. Zayıf aktörlerin zararına güç dağılımı
5. Gücün eşit dağılımının engellenmesi için baskın olma gereği
6. Dengeleyici ülkenin mevcutluğu içinde yapı
7. Uluslararası politikanın doğasında var olduğu iddia edilen gücün eşit bir şekilde dağılımını üreten bir eğilim anlamında kullanılabilmektedir (Demirel, 2019: 577).

Kavrama ilişkin açıklamada bulunan Morgenthau, güç dengesini güç mücadelesi olarak isimlendirmiştir. Ona göre devlet zaten güç dengesi politikası ile çeşitli mücadelenin içerisinde. Ona göre bir devlet kendi lehinde olan politikasını yürürlüğe koymak veya

kendi aleyhindeki politikanın oluşmasını engellemek için güç dengesi politikasını kullanmaktadır (Keyik ve Erol, 2019: 40). Morgenthau kendi çalışmasında güç dengesi politikasının 4 temel aracını;

1. Böl ve Yönet – Rakip devleti veya bloku parçalayarak onu dizginlemek,
2. Silahlanma – Güç dengesini veya kendi ulusal güvenliğini korumak isteyen devletin ekonomik gücü elverdikçe sürdürdüğü silahlanma sürecidir. Bu süreç diğer devletleri de silahlanmaya zorlamaktadır.
3. Toprak paylaşımı–İki devlet arasında güç dengesinin bozulmaması için belirlenen toprağın adaletli bir şekilde paylaşılması,
4. İttifaklar– Rakip devlete veya bloka karşı dura bilmek ve aynı kapasitede gücü oluşturmak için çeşitli askeri ittifaklarda görme,

Belirtilen 4 aracın işe yaramaması durumunda ise savaşın ve askeri metotların uygulanmasının kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir (Arı, 2013: 279-281, Morgenthau: 242-250).

2. Azerbaycan – Ermenistan Çatışması

30 yılı aşkın süredir çatışmada olan Azerbaycan ve Ermenistan devletleri arasında ilk kapsamlı temaslar 19.Yüzyılda, Rusya Çarlığı'nın kendine etnik destek kazanmak için 1825-1826 yıllarında yaşanan Rus – İran savaşı sonrası imzalanan 1828 yılı Türkmençay anlaşması gereği 18 bin (40 bin kişi) Ermeni ailesinin Azerbaycanlıların sık yaşadığı Karabağ bölgesine iskân ettirmesiyle başlamıştır (Karabakh.org, Boris Yeltsin Presidential Library). Ermenilerin Karabağ'a iskânı 1828 Türkmençay anlaşmasından ziyade 1828-1829 yılları yaşanan Rus – Osmanlı savaşı sonrası imzalanan “Edirne Anlaşması” ile de gerçekleşmiştir ki, bu anlaşma neticesinde daha 9 bin Ermeni aile Karabağ'a iskân edilmiştir (Koç ve Tarcan, 2020: 90).

İskân politikası sonucunda Ermeniler, gelicekte kendilerine devlet kurma aşamasında engel yaşamamaları için bölgede yaşayan Azerbaycanlılara karşı çeşitli terörize olaylarla katliamlara başlamışlardır. 1905 yılında alevlenen ve ivme kazanan bu katliamlar, 1918-1920 ve 1988 yıllarında da tekrarlanmıştır (Tarcan, 2021: 133). Sadece Erivan'da 1905-1906 yıllarında yaşanan Ermeni katliamı sonrası 10 bin Azerbaycanlının katledildiği kaynaklarda belirtilmektedir (Mustafa, 2014: 9). Ermenilerin terörize eylemleri 1918 yılına gelindiğinde de kendini göstermiştir. 1917 yılı düzenlenen Bakü Konseyi seçimlerinde Müsavat Partisinin Bolşeviklere karşı kazandığı yenilgi sonrası Azerbaycanlıların bağımsızlık hissinden korkan Şaumyan liderliğindeki Taşnaklar'ın düzenlediği yeni katliamlar özetinde (Amanoğlu, 2004:

677) sadece Bakü şehrinde 10 bin kişi katliamın kurbanı olmuştur (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası II cild, 2005).

Azerbaycan ve Ermenistan tarafları arasında modern diplomatik ilişkiler Rusya Çarlığı'nın dağılması sonrası 3 devlet (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) tarafından oluşturulan Zakafkasya Seymi bağlamında sürdürülmüştür. Fakat Seymin, üye devletler arasında iş birliğini geliştirmeyi planlamasına rağmen, üye devletler arasında devam eden toprak iddialarının çözülememesi, Seymin 5 ay sonra dağılması ile tamamlanmıştır (Jones). Nihayetinde, 26 Mayıs 1918 yılında Gürcistan (Act of Independence of Georgia, 1918), 28 Mayıs tarihinde Ermenistan (Howe) ve Azerbaycan kendi devlet bağımsızlıklarını ilan etmiştir (Howe). Bu süreçte başkenti olmayan Ermenilerin isteği ve çeşitli eylemleri üzerine Azerbaycan hükümeti, kendi ulusal tehlikesini göz ardı edince Azerbaycan'ın eski şehirlerinden biri olan Erivan (Revan) şehrini Ermeni yönetimine devrederek, yeni kurulan hükümetle iyi komşuluk ilişkisi geliştirmeyi hedeflemesine karşın, Ermenistan yönetimi kendisine sağlanan bu yardımı 1920'li yıllarda başlayan Bolşevik saldırısı zamanı Azerbaycan'a karşı kullanmıştır (Koç ve Tarcan, 2020: 92).

Bölgede Sovyetlerin yükselişe geçmesi ile Merkez, kendisine daha yakın olan Ermenileri ödüllendirmek için çeşitli girişimlerle Azerbaycan bölgesinden Ermenistan'a toprak vermiştir. Bu doğrultuda, Karabağ'ı, Azerbaycan yönetimi ve özellikle Nariman Narimanov'un itirazı ile Ermenistan SSC'ye birleştiremeyen Merkez, 1923 yılında Azerbaycan sınırları içerisinde Karabağ Özerk Bölgesini tesis etmiştir (Elekberli, 2021: 548). 1980'li yıllarda SSCB genelinde yaşanan liberalleşme ve açılma süreci üye devletlerde milliyetçi eğilimleri artırmış ve 1920 Paris Barış Görüşmesi ile ortaya çıkan Self Determinasyonu, Ermeniler, milliyetçi ve faşist bir tutumla bölgede yaşayan diğer milletlere her zamanki şiddet yöntemlerini uygulayarak ayrılıkçı hareketi başlatmışlardır. 13 Şubat 1988 yılında Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesine yönelik başlayan adımlara, 15 Haziran 1988 yılında Ermenistan SSC'nin onay vermesine karşın Azerbaycan SSC'nin de aynı şekilde bu onayı reddi taraflar arasındaki modern çatışmayı başlatmıştır (Euronews, 2016). 1988 yılından başlayan ve 1993 yılına kadar devam eden yönetim boşluğu Azerbaycan'ın hem askeri hem de diplomatik kaybı ile sonuçlanmıştır. Sadece olayların seyri, 15 Haziran 1993 yılında Haydar Aliyev'in halk tarafından Bakü'ye daveti üzerine Aliyev'in Milli Meclis başkanı ve 3 Ekim tarihinde düzenlenen seçimlerde cumhurbaşkanı olması olaylar. Azerbaycan lehine verilmiştir (Azərbaycan Respublikası Qaçqınları və Məcburi Köçkünlərinin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi, 2020, Memmedov, 2016).

Aliyev, iktidarının ilk döneminde etkin politikalar uygulayarak, Azerbaycan'ı yeniden BDT üyesi yaparken, 1994 yılı Rusya öncülüğündeki Bişkek protokolünü imzalayarak Ermenistan ile ateşkesi sağlamıştır (Unitet Nations Peachemaker,). 1988 – 1994 yılı arasında Azerbaycan-Ermenistan arasında devam eden savaş nihayetinde, resmi kayıtlara göre 16 bin Azerbaycanlı (sivil ve asker)ve 6 bin Ermeni (sivil ve askeri) hayatını kaybetmiştir (Mustafayev, 2013: 287, Waal, 2013).

Sorunun çözümü doğrultusunda ister Azerbaycan isterse de Ermenistan yönetimleri 1988-1994 yılları arasında çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Mütellibov döneminde uygulanan ne Rusçu ne de Batıcı yaklaşımlar sorunun çözümüne yönelik kendi karşılığını ne yazık ki alamamıştır. İster Mütellimov isterse de Elçibey döneminde, 27 Ağustos 1992 de Alma-Ata anlaşmasının imzalanmasına (Agreementsestablishing the Commonwealth of IndependentStates, 1991), AGİT öncülüğünde, 1993 şubatında Roma, nisanında Prag'da yapılan görüşmeler, Ermenilerin proaktif politikaları veuluslararası kamuoyunun bu politikalara tepkisizliğinden dolayıişlevsiz kalmıştır (Özçelik, 2017: 450-451). Belirtilen genel sorunlara karşın, BMT Güvenlik Konseyi'nde, 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararların alınması Azerbaycan lehine sonuçlanmış ama yine de işlevsiz kalmıştır (Aras, 2017: 99). Uluslararası kamuoyunun desteği sadece Haydar Aliyev döneminde kazanılmıştır. Bu kazanımın arkasında Azerbaycan yönetiminin, dengeli dış politikası, bölgesel ve küresel aktörlerle uzlaşmacı tavrı ve 30 Eylül 1994 tarihinde 11 büyük şirketle “Asrın Anlaşması'nın imzalanması dayanmaktadır (BP,). Nitekim, bu anlaşma Azerbaycan'ı bölgesel güç yapacak ve sonrasında öncülüğünü yapacağı Güney Enerji Hattı için temel olacaktı. Bu anlaşma ile Azerbaycan, Ermeni Diasporası tarafından kendisine karşın uygulanan ABD Kongresi'nin 907 sayılı kararını da kaldıra bilmiştir (Yılmaz, 2010: 77-80).

Bu dönemde, Azerbaycan'da yaşanan olaylardan ziyade Ermenistan genelinde de çeşitli olaylar yaşanmaktaydı. Ermenilerin bağımsızlık liderliğini yapmış Levon Ter Petrosyan, 1996 tarihinde bir anda eski tavırlarından kurtulmaya başlamış ve Dağlık Karabağ bölgesi etrafındaki bölgelerin Azerbaycan'a geri iadesi ve yerlerinden edilen insanların geri dönüşleri konuşmaya başlanmış, fakat belirli güçler bu süreci engellemiş ve nihayetinde L.T. Petrosyan ülke genelinde yaşanan gelişmeler sonucunda istifa vermek zorunda kalmıştır (Bransten, 1998).Petrosyan sonrasında devlet başkanı olan Koçaryan da ilk başlarda anti-Türk politikaları uygularken, bir dönem sonra sorunun çözümüne yönelik girişimlerde bulunmasına rağmen, 1999 yılı Ermenistan parlamentosuna düzenlenen silahlı saldırı sonrası Başbakan

Vazgen Sarkisyan ve Karen Demirçiyen'in öldürülmesi, Azerbaycan – Ermenistan tarafları arasındaki diplomatik gelişmeleri durdurmuştur (CNN, 1999).

1992 – 1998 Yılları arasında AGİT Minsk Grubunun sorununun çözümü doğrultusunda faaliyetine bakacak olursak, 2 temel plan üzerinde durulmuştur. Bunlar; “Adım – Adım” ve “Paket Çözüm” olmuştur. Adım – Adım planına göre, Ermenistan DK bölgesi ve Laçın koridoru haricindeki tüm toprakları Azerbaycan'a geri iade edecek ve göçmenler eski topraklarına yeniden yerleşeceklerdi. Paket Çözüm de ise bu kararlar aynı anda verilecekti. Bu planlardan ilkinin L.T. Petrosyan kabul ederek istifa etmek zorunda bırakılırken, 2. zor planı kabul eden Koçeryan, sorunun çözümünü engellemiştir (Kılavuz, 2017: 55-57). Belirtilen 2 plana ek olarak bölge üzerinde etkisini kaybetmek istemeyen Rusya, “Ortak Devlet” planını sunmuştur. Bu plana göre, Dağlık Karabağ Azerbaycan dâhilinde ülke olarak, silahlı güçlerden arındırılacaktı. Bu planı Azerbaycan haklı olarak kabul etmemiştir (Öğütçü ve Yılmaz, 2021: 176). Rusya gibi ABD de çözüm önerisinde bulunarak, “Toprak Takası” planını savunmuştur. 2001 yılı Florida'da düzenlenen Key West toplantısında bu planı savunan o zamanki ABD Dışişleri bölge uzmanı Paul Goble, Ermenistan tarafından Azerbaycan'ı Nahçıvan'a bağlayacak bir koridorun Bakü yönetimine ve Azerbaycan tarafından DK'yı Ermenistan'a bağlayacak Laçın koridorunun Ermenistan yönetimi kontrolüne verilmesini önermesine karşın Ermenistan parlamentosunda yaşanan silahlı baskın bu görüşmenin seyrini olumsuz etkilemiştir (Kılavuz, 2017: 58-59).

15 Ekim 2003 seçimlerinde Azerbaycan'ın 4. cumhurbaşkanı seçilen İlham Aliyev döneminde de (Hürriyet, 2018) Haydar Aliyev döneminde uygulanan politika ve dengeler gözetilmiştir. Ülke, temel strateji ve hedefler doğrultusunda yönetilmiştir. Bu dönemde, Azerbaycan ile ABD, AB, Çin, Türkiye ve Rusya ilişkileri işbirliği doğrultusunda geliştirilmiştir (Beşikçi, 2016: 247). 2010 yılına gelindiğinde diplomatik görüşmelerin olumlu sonuç doğuramaması, taraflar arasında devam eden silahlanmalar, sorunun çözümünde askeri müdahalenin olacağı ihtimalini yükseltmiştir. Özellikle, Azerbaycan'ın büyük enerji projelerine öncülük etmesi ve 2010 tarihinde Türkiye ile “Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması'nın imzalanması durumu, bölgedeki güç kapasitesini Azerbaycan lehine evirmiştir (Hasanoğlu ve diğerleri, 2021: 525).

Bu dönemde Azerbaycan'ın yanı sıra Ermenistan genelinde de çeşitli siyasal gelişmeler yaşanmaktaydı. 2008 yılı düzenlenen seçimleri kazanan Serj Sarkisyan döneminde (ElectionGuide, 2008) uygulanan sivri politikalarla karşın, bir dönem sonra Batı ve Türkiye ile ilişkileri güçlendirmek ve hatta 1915 olaylarının araştırılmasına Sarkisyan'ın onay vermesi

Diaspora tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır (<http://www.aljazeera.com.tr>). Taraflar arasında artan gerilim dalgası kendisini ilk olarak 2016 nisanındaki 4 günlük savaşta (Askerov, 2019) ve 2018 yılı Sarkisyan hükümetine karşı düzenlenen çeşitli protestolar sonucu ve Sarkisyan'ın istifası ile yapılan seçimlerde 70.42%lik oyla Batı yanlısı olan Ermenistan başbakanı Nikol Paşinyan dönemi (ElectionGuide, 2018) 2020 eylülünde yaşanan II Karabağ Savaşında göstermiştir (Aliyev, 2020).

II Karabağ Savaşı'nı zaferle tamamlayan Azerbaycan, eski Dağlık Karabağ bölgesi etrafındaki rayonlar üzerinde tam üstünlüğü kazanmasına rağmen, halklar arasındaki iş birliğini güçlendirmek ve ateşkesin gözetimi için Rus Barış Güçleri 5 yıllık öngörülen bir süre zarfında eski Dağlık Karabağ bölgesine yerleştirilmiştir. Rus Barış Gücü'nden ziyade bölgede güç dengesini muhafaza edecek Rusya – Türkiye Ortak Gözlem Merkezi de 30 Ocak 2021 tarihinden faaliyetini sürdürmektedir (Rehimov, 2021). Bunun yanı sıra Azerbaycan, Rusya gözetiminde Ermenistan devleti üzerinden Nahçıvan'a geçiş koridoru da kazanmıştır (Göksedef, 2020). Taraflar arasında sınır çatışmalarıysa yenilgiye uğrayan Ermenistan yönetiminin proaktif politikaları bağlamında halen gözlemlenmektedir.

3. Güç Dengesi Bağlamında Rusya'nın Azerbaycan – Ermenistan Çatışmasındaki Rolü

Güney Kafkasya bölgesi her dönem Rusya ve onun temel stratejisinde önemli konum edinmiştir. İster bölgenin Rusya'ya kazandırdığı geçit konumu isterse de Hazar Havzasının sahip olduğu enerji potansiyeli belirtilmelidir. Özellikle, AB ve ABD tarafından bölgeye herhangi bir müdahale veya girişim Rusya tarafından yakın çevresine büyük tehlike olarak algılanmaktadır. Bu doğrultuda, bölge üzerinde etkisini kaybetmek istemeyen, aksine daha da artırmayı hedefleyen Rusya, bölge devletleri ile ekonomik ve siyasi ilişkileri korumayı hedeflemektedir. Fakat bu koşullar sağlanmadığında Rusya, 2008 yılı yaşanan Rusya – Gürcistan savaşı gibi sert güce başvurmuştur (Koca, 2019: 24).

Rusya'nın Azerbaycan ve Ermenistan sorunun çözümündeki rolüne bakmadan önce Rusya'nın Azerbaycan ve Ermenistan ile ilişkilerinin genel incelenmesi elzemdir. Rusya – Azerbaycan ilişkilerine kronolojik bakacak olursak, 1990 – 2000 yılları arasındaki sürecin daha çok gergin geçtiğini gözlemleyebiliriz (Karimova, 2019: 40). Azerbaycan'ın 1. Cumhurbaşkanı Ayaz Mütellibov döneminde yönetim yetersizliğinden ve konjokturedurumdan dolayı uygulanan Rusya güdümlü politikanın Mütellimov'un zıt karakteri olan 2. Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey tarafından Türkiye güdümlü politika olarak değiştirilmesi Rusya – Azerbaycan ilişkilerini harap etmiştir. Azerbaycan iç ve dış politikasında uygulanan politikaların verimsizliği süreci sadece çok taraflı ve dengeli politika

uygulayan Haydar Aliyev döneminde onarıla bilmiş vebu dönemden itibaren Rusya – Azerbaycan ilişkileri yeniden güçlenmiştir (Babayev, 2019: 67- 68). 24 Eylül 1993 tarihinde Kremlin`de resmi ziyarette bulunan Haydar Aliyev, bölgede güç dengesi oluşturmakiçin Azerbaycan`ı yeniden BDT üyesi yapacak belgeleri imzalamıştır (Aslanlı, 2017: 97).

Özellikle Azerbaycan`ın 1997 yılında yeniden Bakü-Novorossisk enerji hattını çalıştırmaya başlaması, Rusya – Azerbaycan ilişkilerine hızlı ivme kazandırmıştır (Ruseckas, 1999). Ekonomik ilişkilerden ziyade askeri alanda 1994 yılında 5 yıllık Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütüne Azerbaycan`ın üyeliği ile ilgili anlaşma imzalanmış ama 1999 yılında jeopolitik gerekçeler ve Karabağ Sorunu`nun çözülememesinden dolayı Azerbaycan örgütten ayrılmıştır (Markedonov, 2018). Azerbaycan`da İlham Aliyev`in Rusya`da Vladimir Putin`in yönetime gelmesi ile Rusya – Azerbaycan ilişkileri daha da güçlendirilmiş fakat ne Mütellibov döneminde ne de Elçibey döneminde olduğu gibi Rusya ile çok yakın ya da çok uzak ilişkiler kurulmamıştır. 2005 yılından itibaren devletler arasında başlayan Bakü – Moskova ziyaretleri artmış, 2005 yılı Rusya`da Azerbaycan yılının, 2006 yılındaysa Azerbaycan`da Rusya yılının düzenlenmesi gibi adımlarla ilişkiler siyasal – ekonomik – sosyal alanda geliştirilmiştir (Karabayram, 2011: 253-254).

Rusya – Azerbaycan ilişkilerinin aksine Rusya – Ermenistan ilişkileri daha içli – dışlı durumdadır.Fakat, taraflar arasındaki ilişkiler bilinenin aksine ilk başlarda çok zıt gelişme göstermiştir. Ermeni milliyetçilerinin lideri L.T. Petrosyan, ilkbaşlarda AB ile ilişkilerin gelişimine önem vermiştir. Fakat, ülke içerisinde yaşanan ekonomik sorunlar ve Karabağ Savaşı`ndan doğan güvenlik ihtiyacı 21 Aralık 1991 tarihinde Ermenistan`ı BDT üyesi bir devlet yapmış (<https://www.venice.coe.int>),Petrosyan döneminde Rusya ile ilişkiler BDT`nin yanı sıra 15 Eylül 1992 tarihinde imzalanan anlaşma ile KGAÖ bağlamında da sürdürülmüştür (Collective Security TreatyOrganisation,). Hatta bu anlaşmayla Rusya, Ermenistan`ın Gümrü bölgesinde askeri üs kurmuştur. Nitekim 2011 yılında askeri üssün süresi 2044 yılına kadar uzatılmıştır (Vestifm, 2010). Devam eden sonraki yıllardayeniden AB ve Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi, Karabağ Sorunu`nun çözümünün hızlandırması girişimleri Ermeni Diasporası tarafından hoş karşılanmamış ve Petrosyan istifa vermek zorunda kalmıştır (Bransten, 1998). Koçaryan döneminde de Rusya ile ilişkiler jeopolitik ve güvenlik ihtiyaçlarından dolayı çok yakın sürdürülmüş hatta eskisine nazaran Rusya`nın Ermenistan üzerindeki etkisi daha da artmıştır (Tellal, 2014: 29-30).

Özellikle, V. Putin`in Rusya`da devlet başkanı seçilmesinden sonra Rusya`nın uyguladığı politikalar Ermenistan`ın uluslararası ilişkilerini kısıtlamıştır (Bayram, 2016: 72-73).2008

seçimleri ile Ermenistan`da devlet başkanı olan Serj Sarkisyan (ElectionGuide, 2008), ilk başlarda selefi Koçeryan gibi milliyetçi politikalar uygulamış fakat yaşanan 2008 yılı Rusya – Gürcistan savaşı sonrası AB ve Türkiye ile ilişkileri geliştirmeyi hedeflemiş ama Ermeni Diasporası ve Rusya`nın baskısı ile bu süreç durdurulmuştur (Bayram, 2016: 74-73). Hatta, Sarkisyan`ın başlattığı ayrılıkçı hareket ve AB ile imzalamayı planladığı “Ortaklık Anlaşması” serüveni, V. Putin`in 2013 yılı gerçekleştirdiği Bakü ziyareti sonrası Sarkisyan`ın “Ermenistan Gümrük Birliği üyesi olması gerekmektedir” fikri ile değiştirilmiştir (Bora, 2017). Sarkisyan`ın uyguladığı politikaları sonlandırmak için, 2016 yılı nisanında Azerbaycan - Ermenistan arasında yaşanan 4 günlük savaşta göreceli olsada sessiz kalan Rusya, bunu 2020 yılında yaşanan savaşta da Moskova hükümetine zıt Paşinyan yönetimine de göstererek, kendisinin Ermenistan güvenliği için ne kadar önemli olduğunu ispatlamış oldu (Dilaver, 2018).

Bu durum en çok II Karabağ Savaşında gözlemlendi. Buna örnek verecek olursak, kendi jeopolitik ve güvenlik taleplerini göz ardı ederek Batı ile ilişkileri güçlendirmek isteyen Paşinyan yönetimini baskılamak ve caydırmak için Rusya, Ermenistan proaktif söylem ve eylemlerine karşı haklı olarak kendi topraklarını özgürleştirmek isteyen Azerbaycan`a karşı susarak ve çeşitli açıklamalar yaparak kendi desteğini vermiştir (Nagiyev, 2021). Bu bağlamda, 7 Eylül tarihinde Rossiya 24 kanalına röportaj veren Rusya devlet başkanı Putin: “*Bu anlaşma çerçevesinde Ermenistan`a karşı belirli sorumluluklarımız var. Bu çatışmalar, Ermenistan toprağında yapılmıyor. Rusya anlaşma çerçevesinde sorumluluklarını her zaman yerine getirir.*” (Abay, 2020). Bu açıklaması ile Putin, hem Ermenistan devletinin yanında olduğunu belirtirken hem de uluslararası hukuka uygun askeri operasyon yapan Azerbaycan`a destek verdiğini belirtmektedir.

Tabi ki, bu açıklamalar savaşın ilk dönemlerinde olmuş, Azerbaycan eski Dağlık Karabağ bölgesi sınırları kenarını özgürleştirdikten ve Paşinyan yönetiminin Rusya`ya karşı tavrının değişmesi ile bu retorik de değiştirilmiştir. Bu bağlamda Rusya, eskisi gibi Azerbaycan`ın 4,8 milyar dolarlık hezimete uğrattığı Ermenistan ordusunu takviye etmeye ve hatta Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri Armen Grigoryan`ın belirttiği gibi yenilemeye başlamıştır (TRTHaber, 2021). Rusya`nın bu tarz Ermenistan`a silah sevkiyatı ve çeşitli hibelerde bulunması kamuoyunda Rusya`nın AGİT Minsk Grubu eş başkanı statüsünü de sorgulatmıştır. Rusya`nın bu uyguladığı politikasına, CNN Türk`e röportaj veren Azerbaycan cumhurbaşkanı İlham Aliyev`in “*Rusya`dan beklentimiz Ermenistan`ı silahlandırmak değil*” (CNN Türk, 2021) açıklamasına cevaben, Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mariya

Zaharova, 19 Ağustos'ta yaptığı açıklamada, "Yurt dışına silah sevkiyatı, Rusya'nın egemenlik hakkıdır. Rus tarafı, bölgede bir güç dengesini koruma ihtiyacını dikkate alıyor." ifadelerini kullanmıştır (Abay, 2020).

Rusya belirtilenin aksine bölgedeki güç dengesine kontrolü tek başına göğüslememenin peşindedir. Bu bağlamda, son dönemlerde gelişen Rusya – Türkiye ilişkileri doğrultusunda bölge üzerinde görecelide olsa Türkiye'nin etkisine resmi Moskova olumlu bakmaktadır. Özellikle, Ermenistan hükümetine belirli sorunları çözerse iş birliğine sıcak bakan Türkiye Hükümeti'nin bu jestine Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mariya Zaharova, 3 Eylül tarihindeki basın toplantısında; "Erivan ile Ankara arasında yakın zamanda gerçekleşen olumlu bir sinyal alışverişi saptadık, yani gördük ve not ettik. İki komşu ülkenin, karşılıklı saygı ve çıkarların gözetimi temelinde birbirine yakınlaşmasını teşvik etmeye mümkün olan her şekilde hazırız" ifadelerini kullandı (Sputniknews, 2021).

Araştırılan bulgular, teoriler ve yaşanan olaylar, Rusya'nın ne Azerbaycan ne de Ermenistan safında olmadığını göstermektedir. Nitekim Güney Kafkasya bölgesinde kendi çıkarları doğrultusunda güç dengesi kurmak isteyen Rusya, bölgesel aktörler arasında güç erozyonuna imkân tanımamakta ve elinden geldiği kadar aktörler arasında kendi çıkarları için hakem rolü oynamakta ve gerekli gördüğü süreçlerdeyse tüm sorumluluğu kendisi değil iş birliği yaptığı Türkiye örneğinde olduğu gibi kendisine yakın bölgesel devletlerle paylaşmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma sonucu elde edilen bulgular bağlamında ulaşılan sonuçlar şu şekildedir ki, Azerbaycan – Ermenistan çatışmasının temelleri her ne kadar Ermeni Milliyetçiliğinden kaynaklansa da Rusya'nın, Güney Kafkasya bölgesi üzerinde kendi stratejilerini uygulaması ve bölgesel ve küresel aktörlerden (devletlerden) gelmesi ihtimal tehlikeleri önleme planıdır. Nitekim Rusya, çatışmanın çözümünde sahip olduğu hakem rolü ve tesis ettiği Güç Dengesi Sistemi ile hem bölgeyi hem de her iki tarafı kendi kontrolünde tutmayı başarmaktadır. Bu doğrultuda, güçlenen Azerbaycan'ı Ermenistan'ı destekleyerek, kendi otoritesine karşı itaatsizlik gösteren Ermenistan'ı ise Azerbaycan ile dizginlemektedir. Fakat, belirtmelidir ki, oluşturulan bu sistem, ekonomik, demografik ve askeri gelişme yaşayan Azerbaycan üzerinde bir dönem sonra çalışmayacak ve nitekim artık çalışmamaktadır. Bu zaman Rusya, bölgeye ve Azerbaycan'a daha yakın olan Türkiye ve İran ile bu sistemini sürdürülebilir olması için iş birliği kuracaktır.

Kaynakça

Abay, G, E. (2020). Rusya Devlet Başkanı Putin: Çatışmalar Ermenistan toprağında yapılmıyor. Tam Erişim Tarihi: 07.10.2020. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/rusya-devlet-baskani-putin-catismalar-ermenistan-topraginda-yapilmiyor/1998449>

Abay, G, E. (2020). Rusya, Kasım 2020'den beri Ermenistan'a silah sevk ediyor. Tam Erişim Tarihi: 21.08.2020. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-kasim-2020den-beri-ermenistana-silah-sevk-ediyor/2341889>

Act of Independence of Georgia. (1918). Tam Erişim Tarihi: 26.05.1918. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: http://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/GE-00000002568/type/fa/id/GE_NAG-CHA_Independence/unitid/GE_NAG-CHA_Independence++1

Agreementsestablishing the Commonwealth of IndependentStates, (1991). Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1994\)054-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1994)054-e)

Aliyev, J. (2020). Armenia-Azerbaijanconflict: New horizonsafter 3 decades. Tam Erişim Tarihi: 28.10.2020. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/en/azerbaijan-front-line/armenia-azerbaijan-conflict-new-horizons-after-3-decades/2022245>

Amanoğlu, E. (2004). Bakü'de (Mart 1918) Ermenilerin Türettikleri Soykırım ve Edebiyattaki Yansımaları. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 20 (60), 675-686. DOI: 10.33419/aamd.702668

Aras, İ. (2017). Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ Sorunundaki Rolü. Avrasya Etüdüleri, 51 (1), 95-122

Arı, T. (2013). Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika. 10. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa,

Arı, T. (2018). Uluslararası İlişkiler Teorileri. 9. Baskı, Aktüel 16 Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti, Bursa

Askerov, A. (2019). Shadows of the April 2016 War: Armenia and AzerbaijanBack in a Deadlock?.Publication: Eurasia Daily Monitor Volume: 16 Issue: 45. Tam Yayım Tarihi: 01.04.2019. Erişim tarihi: 23.09.2021. Erişim adresi:

<https://jamestown.org/program/shadows-of-the-april-2016-war-armenia-and-azerbaijan-back-in-a-deadlock/>

Aslanlı, A. (2017). AzerbaycanınBDTye Üyelik Sürecinde Temel Dinamikler. Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (3), 86-101.

AzərbaycanRespublikasıQaçqınlarıvəMəcburiKöçkünlərinİşləriüzrəDövlətKomitəsi(2020). Tam Yayım Tarihi: 15.07.2020. Erişim Tarihi:24.09.2021. Erişim Adresi: <http://idp.gov.az/az/news/1044>

AzərbaycanXalqCümhuriyyətiEnsiklopediyası II cild (2005), Lider nəşriyyat. Bakı. 174-177. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://bakucity.preslib.az/az/page/cBJE2tj8O0>

Babayev, R. (2019). Azerbaycan`da Türkiye ve Rusya Algısı; Azerbaycan`ın Türkiye ve Rusya ile İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Balta, E. (2016). Rusya ve ABD: İki Güç, İki Rejim Tipi. Tam Erişim Tarihi: 26.10.2016. Erişim Tarihi. 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://birikimdergisi.com/haftalik/7988/rusya-ve-abd-iki-guc-iki-rejim-tipi>

Bayram, M. (2016). Ermenistan Dış Politikasında ReelpolitiklePsikopolitiğin Çatışması: Cumhurbaşkanlığı Dönemleri Bağlamında Bir Analiz. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (3), 69-77

Beşikçi, S. Ö. (2016). Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 16 (2), 0-0.

Bora, S. I. (2017). Ermenistan-Rusya ilişkilerinin geleceği ne?. Tam Yayım Tarihi: 13.09.2017. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/19307/ermenistan-rusya-iliskilerinin-gelecegi-ne>

Boris Yeltsin Presidential Library. The Treaty Of TurkmenchayBetweenRussia And Iran Signed. Tam Erişim Tarihi: 22.02.1828. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.prlib.ru/en/history/619048>

BP, The contract of the century – a nationalstrategyforsuccess. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/acg2/the-contract-of-the-century---a-national-strategy-for-success.html

Bransten, J. (1998). Armenia: President's Resignation Leads To Political Crisis. Tam Erişim Tarihi: 04.02.1998. Erişim Tarihi: 23.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.rferl.org/a/1087897.html>.

CNN Türk. (2021). Son dakika... İlham Aliyev'den CNN TÜRK'e özel açıklamalar. Tam Erişim Tarihi: 14.08.2021. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.cnnturk.com/dunya/son-dakika-ilham-aliyevden-cnn-turke-ozel-aciklamalar>

CNN, (1999). Armenia's prime minister killed in parliament shooting. Tam Erişim Tarihi: 27.10.1999. Erişim Tarihi: 23.09.2021. Erişim adresi: <http://edition.cnn.com/WORLD/europe/9910/27/armenia.04/>.

Collective Security Treaty Organisation. From the Treaty to the Organization. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://en.odkb-csto.org/25years/>

Demirel, E. (2019). Güç Dengesi Teorisi Perspektifinden Birleşmiş Milletler. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (2), 575-601. DOI: 10.33905/bseusbed.592734

Dilaver, T. (2018). Batı ile Rusya Arasında Ermenistan'ın Reel politik Arayışı. Tam Erişim Tarihi: 03.08.2018. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://avim.org.tr/tr/Analiz/BATI-ILE-RUSYA-ARASINDA-ERMENISTAN-IN-REELPOLITIK-ARAYISI>

ElectionGuide. (2008). Republic Of Armenia Election For President. Tam Erişim Tarihi: 19.02.2008. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.electionguide.org/elections/id/2067/>

ElectionGuide. (2018). Republic of Armenia Election For Armenian National Assembly. Tam Erişim Tarihi: 09.12.2018. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.electionguide.org/elections/id/3132/>

Elekberli, F. (2021). Yukarı Karabağ Probleminin Tarihi, Felsefi, Siyasi ve İdeolojik Açından Değerlendirilmesi. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 3 (3), 530-555. DOI: 10.33712/mana.839972

Erkan, S. (2010). Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri'nin Özellikleri. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010 (22), 93-115.

Euronews. (2016). Dates and facts around Nagorno-Karabakh's 30-year long conflict. Tam Erişim Tarihi: 05.04.2016. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.euronews.com/2016/04/05/key-dates-and-facts-to-understand-nagorno-karabakh-s-40-year-long-conflict>

Göksedef, E. (2020). Dağlık Karabağ: Ateşkes anlaşması sonrası Türkiye'nin rolü ne olacak, arka planda neler yaşandı?. Tam Erişim Tarihi: 10.08.2020. Erişim Tarihi:24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54873432>

Hasanoğlu, M, Memmedov, A ve Maharramov, B. (2021). İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkileri. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 3 (3), 522-529.

Howe, G, M.Armenia. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.britannica.com/place/Armenia>

Howe, G, M.Armenia. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.britannica.com/place/Azerbaijan/Russian-suzerainty#ref44299>
<https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/viyana-kongresi-526>

Hürriyet. (2018). Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev kimdir?. Tam Erişim Tarihi: 19.10.2018. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/azerbaycan-cumhurbaskani-ilham-aliyev-kimdir-40991579>

Jones, S. TranscaucasianFederations. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/transcaucasian-federations>

Karabakh.org, Karabakh During The 19th Century MassiveResettlement Of The Armenians To Karabakh And OtherRegions Of North Azerbaijan. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi:<https://karabakh.org/karabakh-history/karabakh-during-the-xix-cc/massive-resettlement-of-the-armenians-to-karabakh-and-other-regions-of-north-azerbaijan/>

Karabayram, F. (2011). Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya Gerçeği. İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Karimova, N. (2019). Rusya'nın Kafkasya Politikası ve Azerbaycan ile İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Keyik, M ve Erol, M. S. (2019). Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi Kavramları. Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 3 (1), 12-49.

Kılavuz, İ. (2017). Dağlık Karabağ Müzakerelerinin Geleceği. Avrasya Etüdüleri, 52 (2), 51-78

KOCA, M. (2019). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD ve Rusya'nın Güney Kafkasya Politikaları. Anadolu Strateji Dergisi, 1 (1), 15-36

Koç, H. ve Tarcan, B. H. (2020). 19. Yüzyıldan Günümüze Ermenistan-Azerbaycan İlişkileri. Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 3 (2), 87-116.

Markedonov, S. (2018). Will Azerbaijan Join the "Eurasian NATO"? Tam Erişim Tarihi: 28.08.2018. Erişim Adresi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://carnegie.moscow.org/commentary/77116>

Memmedov, E, (2016). 1993-cü il, 3 oktyabr: Ulu öndər Heydər Əliyevin Prezident seçilməsi ilə Azərbaycan tarixinin yeni mərhələsi başlandı. Tam Erişim Tarihi: 03.10.2016. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://azertag.az/xeber/1993-cu-il-3-oktyabr-Ulu-ondər-Heydər-Aliyevin-Prezident-s-echilmesi-ile-Azərbaycan-tarixinin-yeni-merhelesi-baslandı-997953>

Morgenthau, H. (2011). Politics The Balance of Power.

Mustafa, N. (2014). Ermenilerin 1905-1906 Yıllarında Güney Kafkasya'da Yaptıkları Katliamlar / Massacres Perpetrated By Armenian Armed Groups In South Caucasus In 1905-1906. Atatürk Dergisi, 3 (1).

Mustafayev, B. (2013) Karabağ'ın İşgal Süreci ve Bölgede Yaşanan Son Olaylar Çerçevesinde Çözüm Arayışları, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 0 (49), 281-294

Nagiyev, Y. (2021). Rusya'nın Azerbaycan-Ermenistan Merkezli Güç Dengesi Politikası. Tam Erişim Tarihi: 28.08.2021. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://ulesam.org/rusyanin-azerbaycan-ermenistan-merkezli-guc-dengesi-politikasi.html>

Oğuzlu, T. (2019). Güçler Dengesi. Güvenlik Yazıları, Kadir Has Üniversitesi.

Öğütçü, B ve Yılmaz, M. (2021). Dağlık Karabağ Sorunu'nda Uluslararası Arabuluculuk. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Karabağ Özel Sayısı, 162-191

Özçelik, İ. (2017) Karabağ'daki Hocalı Soykırımının Tarihi Arka Planı. Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Kafkasya Özel Sayısı, 417-456.

Rehimov. R. (2021). Dağlık Karabağ'da Türk-Rus Ortak Gözlem Merkezi faaliyetini sürdürüyor. Tam Erişim Tarihi: 05.02.2021. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/daglik-karabagda-turk-rus-ortak-gozlem-merkezi-faaliyetini-surduruyor/2135267>

Ruseckas, L. (1999) Dagestan, Pipelines, and Russian Policy toward the South Caucasus: An Experiment in Cooperation Fails. Tam Erişim Tarihi: 11.11.1999. Erişim Tarihi: 23.09.2021. Erişim adresi: <https://eurasianet.org/dagestan-pipelines-and-russian-policy-toward-the-south-caucasus-an-experiment-in-cooperation-fails>.

Sönmezoğlu, F. (2015). Uluslararası İlişkilere Giriş, DR Yayınları, İstanbul

Sputniknews. (2021). Rusya: Türkiye- Ermenistan ilişkilerinin iyileşmesine yardımcı olmay hazırız. Tam Erişim Tarihi: 03.09.2021. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://tr.sputniknews.com/20210903/rusya-turkiye-ermenistan-iliskilerinin-iyilesmesine-yardimci-olmaya-haziriz-1048563823.html>

Tarcan, B. H. (2021). Ermeni Terör Örgütlerinin Güney Kafkasya'da Gerçekleştirdikleri Faaliyetler: 1905-1906. Ermeni Araştırmaları, (68), 129-158.

Tellal, E. (2014). Güney Kafkasya Devletlerinin Dış Politikaları. Mülkiye Dergisi, 24 (225), 85-109

TRTHaber. (2021). Rusya'dan Ermenistan'a silah sevki. Tam Erişim Tarihi: 21.08.2021. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/rusyadan-ermenistana-silah-sevki-603264.html>

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

Unitet Nations Peacemaker, Bishkek Protocol. Tam Erişim Tarihi: 05.05.1994. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://peacemaker.un.org/armeniaazerbaijan-bishkekprotocol94>

Üste, A. (2018). Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Avrupa'da Güç Dengesi ve Hitler'in Güç Dengesi Politikası. Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, 3 (1), 68-82.

Vestifm, (2010). Армения выслушала российскую оценку карабахского вопроса. Там
Erişim Tarihi: 20.08.2010 Erişim Tarihi: 24.09.2021 Erişim Adresi:
<https://www.vesti.ru/article/2036475>

Waal, T. (2003). Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War. New
York: New York University Press. ISBN 9780814719459

Yılmaz, R. (2010). Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ
Problemi. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 5 (2), 69-93